

Zorg voor kwetsbare mensen – emeritaatsviering prof. Kristiaan Depoortere

Tjeu van Knippenberg Leuven 19-11-09

De verantwoordelijken voor deze emeritaatsviering hebben een titel gekozen voor mijn bijdrage. Niet toevallig is dat *Zorg voor kwetsbare mensen*. Immers, onderzoek naar en onderwijs in deze thematiek is een wezenlijk onderdeel van de leerstoel die professor Depoortere aan deze universiteit bekleedde. Organisatie en implementatie van de zorg voor kwetsbare mensen is een wezenlijk deel van de dienst diaconie, de huidige verantwoordelijkheid van vicaris Depoortere. Ik wil met u kort reflecteren over de onderlinge relatie van de begrippen kwetsbaarheid en zorg. Ik stel me de vraag: over wie gaat het wanneer we het hebben over kwetsbare mensen en wat is, vanuit een theologisch (christelijk) perspectief, kenmerkend voor degenen die zorg aan hen verlenen?

Wat betekent kwetsbaar?

De letterlijke betekenis is: gewond, aangetast, gekwetst kunnen worden. In die zin past dit bijvoeglijk woord altijd bij het substantief mens. Kwetsbaarheid is een ontologische kwaliteit van ons tijdruimtelijk bestaan. Niemand is onkwetsbaar. Ook de dapperste en meest verhevende van alle helden, Achilles, bleek gekwetst te kunnen worden door een giftige pijl in zijn hiel. Zijn kwetsbaarheid wordt niet alleen veroorzaakt door het feit dat hij als tijdruimtelijk wezen afhankelijk is van de wetten van ontstaan en vergaan. Zij is ook verbonden met het feit dat hij met anderen speler is in een veld waar dictaten heersen als het recht van de sterkste.

Ik vind het belangrijk onderscheid te maken tussen kwetsbaarheid als attribuut van alle mensen en kwetsbaarheid als attribuut voor hen die zich structureel of incidenteel bevinden in een situatie die hen fysiek, maatschappelijk, sociaal, psychisch of geestelijk bijzonder gevoelig maakt voor kwetsuren. Deze groep verkeert in de gevarezone van de kwetsbaarheid, op de grens van gezond en ziek, rijk en arm, competent en gehandicapt, geaccepteerd en gemarginaliseerd. Er is een groot verschil tussen de potentiële lading van kwetsbaarheid die huist in alle mensen en de actuele lading ervan die als een dreiging hangt over het leven van mensen die afhankelijk zijn geworden van de zorg van anderen.

Wat is zorg?

Zorg is een vorm van verantwoordelijkheid voor het leven. Zij hoedt het leven, versterkt het en tracht het vlot te trekken wanneer het is vastgelopen. Zorgverleners worden opgeleid om

dat goed en steeds beter te doen. Zij zijn professionals. Zij leren op een steeds efficiënter wijze terzake kundige zorg te verlenen. Iedereen kan waarnemen hoe wetenschappelijke en technische ontwikkelingen effect sorteren in de behandeling van ziekte en pijn. Het is de verantwoordelijkheid van de samenleving dat dit goed gebeurt. Daarom zijn er in de laatste decennia criteria en indicatoren ontwikkeld om de kwaliteit in de zorg te realiseren en te meten.

Zorgen om de zorg

Toch moeten we vaststellen dat de zorg zelf op dit moment zorgen baart. De media signaleren voortdurend dat de wetenschappelijke en technische ontwikkelingen hun eigen problemen met zich meebrengen. Hoe blijft de zorg betaalbaar? Wanneer en hoe lang komt iemand in aanmerking voor vergoeding? Welke kosten mogen er voor ernstig zieke mensen worden gemaakt per gewonnen levensjaar? Wij worden geïnformeerd over voorkruipzorg, euthanasie bij dementerende mensen, wachtlijsten en eenzame opsluiting. Hoezeer de vooruitgang ook geprezen mag worden, journalisten en programmamakers onthullen voortdurend wat er misgaat in de zorg. Zorginstanties en zorgverleners kunnen daar zenuwachtig van worden. Velen beseffen dat het onvoldoende is deskundigheid te hanteren als een soort schild tussen zorgverlener en zorgontvanger. De vraag dringt zich op: hoe verkrijgt en behoudt zorg voor kwetsbare mensen haar menselijke maat?

De menselijke maat

Het systeem van meten en vergelijken lijkt pas ten goede te kunnen komen aan de kwaliteit van de zorg wanneer het besef aanwezig is dat ook in de professionele zorgverlening de relatie tussen zorgverlener en zorgontvanger een cruciale rol speelt. In die zorgrelatie zijn veel dingen van belang. Eén aspect ervan wil ik nader overwegen: de relatie van de zorgverlener met zichzelf, inclusief met de eigen kwetsbaarheid.

Om te laten zien wat ik hiermee bedoel, kan ik niet beter doen dan een pregnante formulering van professor Depoortere citeren (in zijn boek *God anders – een christelijke visie op het lijden*): ‘Alleen degene die zelf met eigen grenzen heeft leren omgaan – en aan den lijve lijden en kwaad heeft ervaren en er niet voor is geweken – zal anderen kunnen bijstaan waar zij op hun grenzen botsen.’ Anders gezegd: echte aanwezigheid bij de kwetsbare ander veronderstelt bewustzijn van de eigen kwetsbaarheid.

Kwetsbaarheid van de zorgverlener

Hoe ga je beseffen dat dit bewustzijn een ingrediënt is dat de smaak van zorgverlening diep beïnvloedt? Om te komen tot dat besef is een reframing, een herkadering van perspectief vereist. Het 'normale' perspectief in de hulpverlening is dat de sterke de zwakke kan helpen, de gelukkige de bedroefde, de rijke de arme. In zekere zin is dat zo. Wie heeft, kan geven. Maar in dat perspectief blijft de kwaliteit van het geven onderbelicht. 'Alleen degene die zelf met eigen grenzen heeft leren omgaan, zal anderen kunnen bijstaan waar zij op hun grenzen botsen.' Om de betekenis van deze uitspraak te bevroeden, lees ik de bergrede. Daarin legt Jezus een opzienbarend accent. 'Gelukkig de nederigen, de treurenden, de zachtmoedigen. Niet de mensen die het maken in het leven noemt hij zalig, gelukkig, maar zij die eraan lijden. Niet de rijken en degenen die plezier hebben, niet degenen die voor zichzelf opkomen en die het voor het zeggen hebben worden gelukkig genoemd, maar de armen en de treurenden, de zachtmoedigen en de vervolgd. Als lezer en hoorder van deze woorden denk je al gauw: Hoezo, gelukkig als je arm en bedroefd bent? In het dagelijks leven gaan we toch uit van het omgekeerde?

Inderdaad, de bergrede schuurt en vraagt om een andere kijk. Jezus plaatst daar uitdrukkelijk één kant van het bestaan in het licht. De pathische kant, dat wat ons overkomt, datgene wat we niet in de hand hebben. De andere kant van het bestaan is datgene wat we zelf doen, wat we bewerken door onze kracht in te zetten. In de bergrede worden mensen aangesproken op de armoede en de treurnis, aanwezig in elk van hen. Het erkennen daarvan, solidair zijn met de armoede en droefheid in onszelf, is de eerste vereiste om anderen te kunnen bijstaan in hun armoede en droefheid. Compassie betekent mee-lijden; dat is pas authentiek wanneer wij solidair zijn met het lijden in onszelf. Hoe zouden we iemand kunnen troosten als we ons eigen verdriet niet toelaten? Alleen diegene kan geven die ook kan ontvangen. Alleen diegene kan troosten die zelf getroost kan worden. Er kan geen naastenliefde bloeien op dorre grond.

Dit diep religieuze besef krijgt in onze tijd nieuwe impulsen. Bijvoorbeeld in het *Handvest van de compassie*. Vorige week (12 november) vond wereldwijd de presentatie plaats van dit document dat is opgesteld door een internationale groep vooraanstaande denkers. De opstellers zeggen dat compassie – het vermogen met anderen mee te lijden - in alle belangrijke religieuze, spirituele en ethische tradities vorm krijgt. Zij wijzen erop dat elke waarachtige religie of moraal begint met empathie, het vermogen je in de ander te verplaatsen zonder het eigen referentiekader los te laten. De gulden regel is: behandel de ander zoals je zelf behandeld wenst te worden.

Oprechte compassie kun je alleen maar hebben wanneer je weet hebt van het lijden in jezelf. In het Lucasevangelie (22:32) zegt Jezus tot Petrus: ‘Als je tot jezelf gekomen bent, versterk dan op jouw beurt je zusters en broeders’. Tot inkeer komen, tot jezelf komen, weet hebben van de kwetsbaarheid in jezelf, is een voorwaarde voor kwaliteit in de zorg voor kwetsbare mensen.

Een religieus perspectief

Door de oriëntatie op het evangelie breng ik een religieus perspectief binnen. Wat Jezus zegt, zegt hij vanuit zijn verbinding met Abba, zijn Vader, en met het oog op de komst van het rijk Gods. In die lijn beweegt zich ook het denken van professor Depoortere over de kwaliteit van zorg. Je merkt dat aan de wijze waarop hij de betekenis proeft van de woorden die in het zorgveld worden gebruikt. Zo kijkt hij vanuit een theologisch perspectief naar het basisbegrip zorg. Zorg is voor hem ‘bijstand’. Hij kiest dat woord omdat het is verbonden met de godsnaam JHWH, degene die bij-staat, erbij is, de aanwezige (*God anders*: 146). Bijstand wijst zo naar een dieptedimensie in de relatie. Hulpvrager en hulpverlener bevinden zich beiden in de nabijheid van de aanwezige. De ik – jij – relatie krijgt grond in Hij-die-erbij-is. (*Between two languages* 46). Het leven (de Levende) heeft ieder mens begiftigd met een eigen gezicht. Dat gezicht staat niet los van zijn Oorsprong en het is er niet los van andere gezichten. Daar schuilt de basis van compassie. Compassie is een ethische eis die voortkomt uit het feit dat alle mensen een gemeenschappelijke oorsprong hebben en op unieke wijze het beeld van God in zich dragen.

Terugblik

Professor Depoortere, geachte aanwezigen,
Ik kom tot enkele afsluitende overwegingen.

Kwetsbare mensen zijn niet alleen voorwerp van zorg. Natuurlijk, of het nu gaat om somatische, sociale, psychische of spirituele zorg, het functionele perspectief is belangrijk: beschikken zorgverleners over adequate methoden om van te voren opgezette doelen op een verantwoorde wijze te realiseren? Wij hebben het dan over de kennis en de vaardigheden waarover zij moeten beschikken om op de juiste manier de vereiste condities te scheppen voor de mensen ten bate van wie zij zijn aangesteld. Wij hebben het dan over functionaliteit.

Naast het functioneel handelingsperspectief is er het substantieel zijnspectief. Van daaruit komt de vraag aan de orde: wat doen zorgverleners met en voor zichzelf? Wie zijn zij zelf? Het zijn is de grond van het doen. Zelfwording is een wezenlijke opgave voor hen die zich kwalitatief willen scholen voor de zorg.

Krachtige zorg en echte bijstand aan kwetsbare mensen is meer dan de teugels van hen overnemen. In de dynamiek van de zorgrelatie is er sprake van omkering: “kracht wordt zichtbaar in zwakheid” (2 Kor. 12:9). Het actieve dient in balans te zijn met het pathische.

Daarmee komt een typisch christelijk accent binnen in de zorg. Liefde heeft het laatste woord, maar de kwaliteit van liefde geven is afhankelijk van de mate waarin wij liefde kunnen ontvangen.

Een grondtrek van het menselijk leven is de kwetsbaarheid. Deze opent een golflengte waarop de partners in de zorg wezenlijk met elkaar kunnen communiceren, namelijk in het besef samen kwetsbaar in het leven te staan.

Men zou dit alles samenvattend kunnen uitdrukken met een zin die professor Depoortere zeer dierbaar is: het menselijke is sacrament van het goddelijke.